

Paus Adrianus VI

Een Utrechtse timmermanszoon
op de Heilige Stoel

Rondwandeling door de Utrechtse binnenstad

Over het leven van de Utrechtse timmermanszoon Adriaan Florisz. (1459-1523) is vijf eeuwen later een intrigerend en spannend filmscenario te maken. Een film vol persoonlijk drama, maar ook een film waarin grote rollen zijn weggelegd voor belangrijke mensen uit die tijd, zoals keizer Karel V, koning Frans I van Frankrijk, Maarten Luther en Desiderius Erasmus. En dan natuurlijk voor Adriaan van Utrecht zelf, die in 1522 tot paus werd gekozen. De plaatsen waar Adriaans leven zich afspeelde, vormen bovendien een prachtig decor, zoals de drukke Oudegracht in het laatmiddeleeuwse Utrecht waar hij als kind opgroeide, de universiteitsstad Leuven waar hij één van de meest vooraanstaande hoogleraren werd, en het hof van landvoogdes Margaretha van Oostenrijk in Mechelen waar hij vanaf 1507 regelmatig verbleef als leermeester van de jonge Karel V. In opdracht van deze jonge vorst reisde hij in 1515 naar Spanje met de belangrijke taak om daar de troonopvolging van Karel te regelen. Het was ook in Spanje waar Adriaan zeven jaar later, op 22 januari 1522, te horen kreeg dat hij tot paus was verkozen. Dat bracht hem enkele maanden later naar Rome, waar hem als Adrianus VI een zware taak wachtte.

Hoewel Adriaan al op jonge leeftijd Utrecht verliet, zou hij altijd sterk met deze stad verbonden blijven. Ondanks zijn afwezigheid kan hij zelfs tot de meest invloedrijke geestelijken in het Utrecht van die dagen worden gerekend met een uitgebreid netwerk dat tot in de hoogste kringen reikte. Adriaan heeft altijd de wens gehad om naar Utrecht terug te keren. Hij liet dan ook in 1517 een huis bouwen op het terrein van de immunitet van Sint-Pieter. Dat prachtige laatgotische huis, dat in 1522 de naam Paushuize zou krijgen en er nog altijd staat, heeft hij echter nooit gezien.

Deze wandeling voert u langs verschillende plekken in Utrecht die met paus Adrianus VI te maken hebben. Zo komt u langs zijn geboortehuis en het door hem gebouwde huis aan de Kromme Nieuwegracht. Maar ook langs de soms al verdwenen, middeleeuwse kerken waaraan hij verbonden was. In verschillende musea die op de route liggen, kunt u zich verder verdiepen in het leven en de tijd van Adriaan van Utrecht.

Mogelijke afbeelding van Adriaan als priester. Het schilderij is gemaakt door Francesco Ubertini omstreeks 1525.

Vanaf de Korte Nieuwstraat was het schip van de gotische Dom, dat in 1517 min of meer voltooid was, goed te zien. Om het recht van overpad aan de kapittelheren van Oudmunster te garanderen, sloot het schip niet tegen de toren aan. Wel was er een brugkapel die toren en schip met elkaar verbond. In 1674 zou het schip van de Domkerk tijdens een wervelstorm instorten. Schilderij van Folpert van Ouwen Allen uit 1655.

Beginpunt rondwandeling

In het centrum van de macht: het Domplein

Domkerk

1 De bouw van de gotische Domkerk begon in 1253 ter plaatse van haar elfde-eeuwse voorganger. Om de kerk tijdens de bouw, die uiteindelijk ruim 250 jaar zou duren, te kunnen blijven gebruiken, werd de oude Romaanse kerk slechts stukje bij beetje afgebroken en vervangen. In het jaar dat Adriaan werd geboren, waren het koor, het transept en de toren van de nieuwe kerk al klaar. Maar het Romaanse schip van de oude Domkerk stond nog overeind. Vanaf 1472 werd het oude schip gesloopt, waarna omstreeks 1480 met de bouw van het gotische schip werd begonnen. Toen Adriaan in 1497 als belangrijk theoloog in Utrecht te gast was en in de Domkerk een preek hield, werd er weliswaar al hard gewerkt aan het schip, maar het was nog lang niet af.

Dat was anders toen hij 17 jaar later, in 1514, voor de laatste keer in Utrecht zou zijn. In 1512 was het schip namelijk al zover gevorderd dat het dak kon worden geplaatst. Ook was toen de op zeven meter hoogte gelegen bisschopsloge gebouwd, die de kerk met de Domtoren verbond. In 1517, het jaar waarin Adriaans nieuwe huis aan de Kromme Nieuwegracht werd opgetrokken, kwam de bouw aan het schip voorgoed stil te liggen. Overigens was Adriaan niet alleen regelmatig te gast in de Domkerk. Vanaf 1495 was hij ook kanunnik van het Domkapittel.

Reconstructie van de Sint-Salvatorkerk van het kapittel van Oudmunster, waarvan Adriaan in 1514 proost werd. De kerk is kort na de reformatie van 1580 gesloopt.

Domtoren

Misschien heeft Adriaan als kind nog wel eens met bewondering naar de 112,5 meter hoge Domtoren opgekeken, maar het is de vraag of hij er bij zijn latere bezoeken aan de stad nog zo van onder de indruk was. In Zwolle, waar hij op jonge leeftijd naar de goed aangeschreven stadsschool ging, kwam hij in aanraking met de ideeën van de Broeders des Gemenen Leven. De inspirator van deze broederschap, Geert Grote, had zich in 1374 ronduit negatief over de toren uitgelaten. Grote vergeleek de Domtoren met de toren van Babel en vond dat het geld dat er aan gespendeerd was, beter aan de zieken en de armen gegeven had kunnen worden. Zo'n hoge toren leidde volgens hem alleen maar tot opschepperij, ijdelheid en hoogmoed. Het zijn woorden die de latere paus Adrianus VI zelf zou kunnen hebben uitgesproken. Vreemd is dat niet, want de jaren dat Adriaan in Zwolle verbleef, zijn zeer bepalend geweest voor zijn denken en handelen in de rest van zijn leven.

Liever proost dan paus

Sint-Salvator

In de tijd dat Adriaan leefde, stond er naast de Domkerk nog een grote kerk: de Sint-Salvator, die ook wel Oudmunster werd genoemd. De bouw van deze kerk ging maar liefst terug tot de achtste eeuw. De kerk zou kort na de reformatie (1580) worden gesloopt. Vandaag de dag zijn de contouren van de kerk in zwart in het plaveisel van het Domplein aangegeven. Net als bij de andere Utrechtse kapittelkerken was er aan Oudmunster een college van kanunniken verbonden. Zij behoorden tot de voornaamste geestelijken in de Nederlanden. In 1514 werd Adriaan benoemd tot proost, de hoogste functie binnen het kapittel. Op 2 juni van dat jaar was hij persoonlijk in Utrecht aanwezig om de eed af te leggen. Drie dagen later zou hij de hoogmis opdragen tijdens het feest van de patroonheilige Bonifatius. Met Adriaan als proost hadden de kanunniken van Oudmunster een zeer invloedrijk man in hun midden, die op dat moment behoorde tot de raadsheren van Karel V. Hij was voor veel Utrechtse dan ook de centrale figuur om met het

Habsburgse hof in contact te komen. Utrecht werd op dat moment weliswaar nog door een eigen, onafhankelijke bisschop bestuurd, maar stond onder sterke Habsburgse invloed: de bisschop van dat moment was Filips van Bourgondië, de laatste bastaard van Filips de Goede en dus verre familie van Karel V.

Toen in 1522 bekend werd dat Adriaan tot paus was verkozen, waren de kanunniken van Oudmunster erg trots. Om te vieren dat de nieuwe paus uit hun kapittel afkomstig was, nodigden zij hun burens uit voor de borrel, lieten de kerkklokken luiden en deelden brood en graan uit aan de armen. In de jaren na het overlijden van Adrianus VI in 1523 groeide hij uit tot een belangrijk boegbeeld van het kapittel, bijna aan een heilige gelijk. Op diverse plekken in de kerk werden afbeeldingen ter nagedachtenis aan de paus aangebracht, zoals op de zijluiken van het hoogaltaar en in de gebrandschilderde ramen in het zuidertransept. Aan de buitenzijde, boven de westelijke ingang van de kerk, werd het wapen van Adriaan van Utrecht geplaatst, zodat iedereen die de kerk binnenging, kon zien welk een belangrijk man tot dit college had behoord. In 1549, tijdens de Blijde Inkomst van de toen nieuwe vorst Filips II, de zoon van Karel V, hadden de kanunniken van Oudmunster naast de heilige Frederik ook Adriaan van Utrecht op hun triomfboog geschilderd. En dat is opmerkelijk omdat op dergelijke triomfbogen vaak alleen de heilige stichters van de kerken waren afgebeeld.

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Ga door de houten deur naar de pandhof (kloostergang) van de Domkerk. Deze deur bevindt zich rechts van de hoofdingang van de kerk. Sla gelijk links af en dan rechts. U loopt over de Pandhof naar de uitgang aan Achter de Dom. Sla daar rechts af. Op de Pausdam ziet u aan u linkerhand Paushuize (Kromme Nieuwegracht 49). Indien de deur naar de pandhof is gesloten, loopt u naar de Korte Nieuwstraat, daar slaat u linksaf de Trans in. Aan het einde van de Trans komt u op de Pausdam.

Een droom van een huis:

Paushuize

2 In 1515 werd Adriaan met een geheime missie naar Spanje gezonden om de aanspraken van Karel V op de Spaanse troon te verzekeren. Dat was nodig omdat de toenmalige koning Ferdinand II van Aragon zelf voorkeur had voor Ferdinand, de jongere broer van Karel. Adriaan slaagde wonderwel in zijn missie, zodat hij na de dood van Ferdinand van Aragon op 23 januari 1516 samen met de invloedrijke kardinaal Ximenes de Cisneros de belangen van Karel V waarnam. In maart 1516 riep Karel zichzelf tot koning van Spanje uit om pas een jaar

In 1507 werd Adriaan door Maximiliaan van Oostenrijk benoemd tot de leermeester van Karel V (1500-1558). Vanaf 1509 zou Adriaan door het hofleven geheel in beslag worden genomen. In 1515 zou Adriaan naar Spanje gaan om de troonopvolging van Karel veilig te stellen. Dit portret van Karel V is van omstreeks 1540.

later daadwerkelijk naar het land af te reizen. In de drie daaropvolgende jaren zou Adriaan samen met Karel V door Spanje reizen.

Ondertussen dacht Adriaan blijkbaar veel aan Utrecht, want op 25 januari 1517 kocht hij een huis op het terrein van de immunitet van Sint-Pieter. Hoewel hij er aanvankelijk erg blij mee was -volgens zijn eigen woorden was het huis hem 'liever dan alle andere huizen in Utrecht' -, liet hij het kort na de aankoop afbreken. Wat meer naar de straatzijde liet hij vervolgens een nieuw huis bouwen in laatgotische stijl met afwisselende lagen van baksteen en natuursteen, die zelfs doorgingen tot in de pinakels en de schoorsteen. Aanvankelijk was de voorzijde van het huis gericht op de Pieterskerk en was het vanaf de Kromme Nieuwegracht en Achter Sint-Pieter niet te bereiken. In de prachtige zuidelijke zijgevel werd een Salvatorbeeld opgenomen dat verwees naar het kapittel van Sint-Salvator, of Oudmunster, waarvan Adriaan sinds 1514 proost was. Eigenlijk vertelde dat beeld in één oogopslag wat Adriaans allerdiepste wens was. Hij had, zo schreef hij enkele jaren later aan een vriend toen hij

al tot paus was verkozen, veel liever God gediend als proost van Oudmunster in plaats van alle waardigheid die hij genoot als paus, kardinaal en bisschop.

Adriaan zou voor zijn overlijden in 1523 niet meer in de gelegenheid zijn het nieuwe huis, dat de stad inmiddels uit trots de naam Paushuizen had gegeven, te bezoeken. Hij liet het in zijn testament na aan zijn vriend kardinaal Willem van Enckenvoirt, die hem in Rome met raad en daad had bijgestaan. Ook Van Enckenvoirt zou niet in het huis verblijven dat hij, samen met het van Adrianus overgenomen proosdijschap van Oudmunster, op zijn beurt overdeed aan zijn neef Michiel. Na de reformatie van 1580 zou Paushuizen in particuliere handen overgaan, waarna het in de loop der tijd heel wat veranderingen zou ondergaan. Zo werd het in 1633 uitgebreid met een oostelijke vleugel en kreeg het voor het eerst een poort en brug naar de Kromme Nieuwegracht. Het in Lodewijk XIV-stijl gebouwde balkon aan Achter Sint-Pieter stamt uit 1714, toen er ook aan de zijde van Achter Sint-Pieter een ingang werd aangebracht.

Paushuizen heeft veel bijzondere eigenaren gehad, zoals kok en pasteibakker Willem Gravelaar, die er in 1795 een zeer chique hotel vestigde. Eén van zijn gasten was Hortense de Beauharnais, de vrouw van koning Lodewijk Napoleon. In 1807 kocht Lodewijk zelf Paushuizen, om daar te verblijven tot zijn paleis aan de Utrechtse Wittevrouwentraat klaar zou zijn. Dat beviel blijkbaar veel Utrechters, want op de dag dat de koning in de stad zou aankomen, stonden veel burgers klaar om

hem te ontvangen. Lodewijk kwam echter incognito de stadspoort binnen en terwijl het volk en de notabelen nog stonden te wachten, zat de koning in een van de kamers van Paushuizen rustig een pijp te roken met de opperstalmeester.

Vanaf 1814 werd Paushuizen gebruikt als werkruimte en woonhuis van de gouverneur van de provincie Utrecht. Tegenwoordig wordt het huis gebruikt als representatieve ruimte voor de Commissaris van de Koningin en het provinciebestuur.

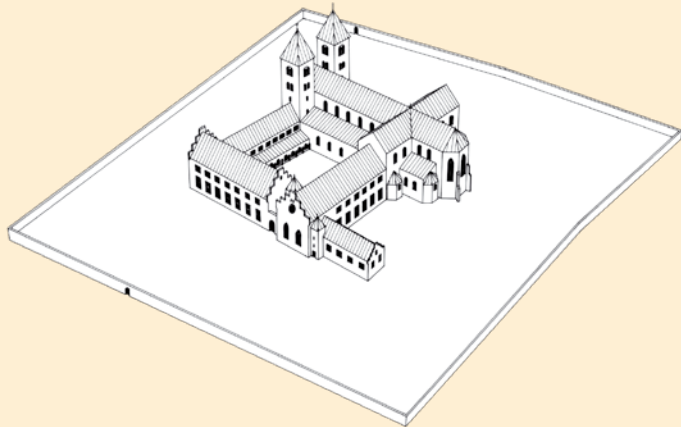
Hoewel paus Adrianus VI het huis zelf nooit heeft gezien, is er wel een paus in Paushuizen geweest en wel in 1985 toen de toenmalige paus Johannes Paulus II op bezoek was in Utrecht.

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Ga vanaf het Pausdam naar de rechterzijde van de Nieuwegracht. Na ongeveer 50 meter vindt u aan uw rechterhand de Hofpoort. Ga deze door. Aan het eind van de steeg ziet u aan uw linkerzijde een deel van de elfde-eeuwse Paulusabdij.

Kerken en kloosters

In de tijd dat Adriaan leefde, was ongeveer eenderde van het oppervlak van de stad Utrecht in bezit van kerken en kloosters. Een daarvan was de in 1050 gebouwde

^ Reconstructie van de herbouwde Paulusabdij na een grote stadsbrand in 1253.

< Toen Adriaan in 1517 samen met Karel V in Spanje verbleef, liet hij in Utrecht een nieuw huis bouwen, dat vanaf 1522 de naam Paushuizen kreeg. De tekening is gemaakt door Jan de Beijer omstreeks 1745.

Paulusabdij, die ten zuiden van de Sint-Salvator stond. Hoewel er op het eerste gezicht maar weinig van het oude klooster over is, bleek tijdens een verbouwing in de jaren vijftig van de twintigste eeuw dat de zuidelijke muur van het transept van de abdijkerk nog aanwezig was. De binnenzijde van deze muur is vanaf de steeg te zien.

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Ga terug naar de Hofpoort en sla rechtsaf de Nieuwegracht op. Eerste straat rechts, de Hamburgerstraat in. Na ongeveer 50 meter ziet u aan uw rechterhand een pleintje met daaraan restaurant en brasserie De Rechtbank en Het Utrechts Archief.

Sporen van een middeleeuws klooster: de Paulusabdij

3 De in 1050 gebouwde Paulusabdij werd kort na de reformatie van 1580 gesloten en kort daarop in gebruik genomen als Hof van Utrecht, de provinciale rechtbank. De abdijkerk werd vanaf 1595 gebruikt door het protestants geworden kapittel van Oudmunster, waarvan de eigen Sint-Salvatorkerk in 1587 was afgebroken. In 1707 zou echter ook de kerk van de Paulusabdij vrijwel geheel worden gesloopt. De abdijgebouwen werden in de negentiende eeuw verbouwd tot het huidige gebouw op de hoek van de Hamburgerstraat en de Korte Nieuwstraat. Daarmee leken alle sporen van de oude abdij uitgewist,

Adrianus VI en Luther

De publicatie op 31 oktober 1517 van de stellingen van de Duitse theoloog Maarten Luther tegen de handel in aflaten, wordt gezien als begin van het protestantisme. Twee jaar later veroordeelden de theologische faculteiten van Leuven en Keulen als eerste Luthers stellingen. In 1520 werden de boeken van Luther in Leuven zelfs op de brandstapel gegooid. Nog datzelfde jaar werd Luther door paus Leo X voor de eerste keer geëxcommuniceerd en daarmee waren de verhoudingen duidelijk. Ook zijn opvolger Adrianus VI zag het bestrijden van het lutheranisme als een van zijn belangrijkste opgaven, maar dan wel op een geheel andere manier dan Leo X had gedaan. Adrianus zag namelijk in dat de wortels van de reformatie lagen in de misstanden die vanuit de hogere kerkelijke kringen naar beneden waren gesijpeld. Het herstel van de kerk kon naar zijn idee alleen maar plaatsvinden als deze, en dan te beginnen met de Romeinse curie, werd hervormd. Onmiddellijk kondigde hij dan ook verordeningen af tegen de aflatenhandel, de verkoop van kerkelijke ambten en tegen de weelde van het pauselijk hof. Zelf leidde Adrianus VI hetzelfde ascetische leven zoals hij dat eigenlijk al sinds zijn scholing bij de Broeders des Gemeenen Leven gewend was. Op de Rijksdag te Neurenberg liet hij in januari 1523 een stuk voorlezen waarin hij de ernstige misbruiken in de Romeinse curie en het kwaad dat zich van hoog naar laag in de kerk had verspreid, aan de kaak stelde. Daarmee probeerde hij Luther de wind uit de zeilen te halen, maar zo gemakkelijk bleek dat niet te gaan. Bovendien werden de woorden van Adrianus door de rooms-katholieken als verraad gezien. Daardoor werd zijn isolement in Het Duitse Rijk alleen maar groter.

Maarten Luther. Schilderij van Lucas Cranach uit 1532.

Het *Drieluik met de intocht van Christus in Jeruzalem* dat Jan van Scorel in 1526 schilderde. De op het linkerluik afgebeelde paus Cornelius met de hoorn, heeft de gelaatstrekken van Adrianus VI meegekregen.

maar tijdens een verbouwing in de jaren vijftig kwam een deel van de kerkmuur weer tevoorschijn. Tijdens recent bouwhistorisch onderzoek zijn er opnieuw belangrijke restanten uit het abdijverleden ontdekt, zoals een dertiende-eeuwse spitsboog en een onderaardse gang uit de vijftiende eeuw. Deze bijzondere vondsten zijn nu onderdeel van de museale opstelling van het bezoekerscentrum van Het Utrechts Archief, dat in 2008 haar deuren heeft geopend.

Het Utrechts Archief

(Openingstijden: di. t/m za van 10.00 tot 17.00 uur. De toegang is gratis.)

In Het Utrechts Archief aan de Hamburgerstraat is een permanente expositie te bekijken over 2000 jaar Utrechtse geschiedenis. Daarin worden historische personages uitgelicht, waaronder Adrianus VI, die samen met originele archiefschatten zijn te bekijken. Zo is er een pauselijke bul van Adrianus VI tentoongesteld. Ook is er historisch beeldmateriaal te zien, zoals in de filmzaal waar doorlopend gekozen kan worden uit diverse films vanaf 1906.

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Vanaf de Hamburgerstraat linksaf de Lange Nieuwstraat in. Na ongeveer 100 meter vindt u aan uw linkerhand Museum Catharijneconvent.

Museum Catharijneconvent

(Openingstijden: di t/m vr van 10.00 tot 17.00 uur. Za, zon- en feestdagen van 11.00 tot 17.00 uur.)

4 In Museum Catharijneconvent is een permanente tentoonstelling te zien over de geschiedenis van het christendom in Nederland. Daarnaast heeft het museum veel middeleeuwse schilder- en beeldhouwkunst en een indrukwekkende collectie middeleeuwse voorwerpen. In de Utrechtzalen wordt aandacht besteed aan de positie van Utrecht als culturele hoofdstad in de middeleeuwen. Het museum is gevestigd in een van de best bewaarde laatmiddeleeuwse kloostercomplexen van Utrecht, dat vanaf 1468 ter plaatse van een opvanghuis voor daklozen werd gebouwd. Adriaan was dus negen jaar oud toen er niet ver van zijn geboortehuis met de bouw van dit karmelietenklooster werd begonnen...

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Via de ingang van Museum Catharijneconvent kunt u naar de Nieuwegracht lopen. Sla daar rechtsaf de Nieuwegracht op. Aan het eind van de Nieuwegracht ziet u aan uw linkerhand een heuvel met daarop bastion Zonnenburg. Als u een bezoek aan het bastion wilt brengen, slaat u linksaf.

Jan van Scorel

De priester, diplomaat, ingenieur en schilder Jan van Scorel (Schoorl 1495 - Utrecht 1462) werd in 1522 als opvolger van Rafaël, die in 1520 was overleden, door Adrianus VI benoemd tot beheerder van de kunstschaten van het Vaticaan. Door dit verblijf in Rome had Jan van Scorel alle gelegenheid om zowel de antieke beeldhouwwerken in de stad te bekijken als de moderne Italiaanse renaissancekunst van kunstenaars als Rafaël en Michelangelo. Tijdens zijn verblijf in Rome schilderde Jan van Scorel twee portretten van Adrianus VI, die helaas allebei verloren zijn gegaan. In het Centraal Museum is wel een zeventiende-eeuwse kopie van een van die schilderijen te bekijken. Na de dood van Adrianus VI vertrok Jan van Scorel naar Utrecht waar hij bij Herman van Lokhorst kwam te wonen, die al sinds zijn kindertijd een goede vriend van Adriaan was geweest. In opdracht van Herman schilderde Jan van Scorel in 1526 het Drieluik met de intocht van Christus in Jeruzalem, waarin de invloed van zowel de klassieke oudheid als de Italiaanse renaissance duidelijk is terug te zien. Het drieluik werd als memorietafel geplaatst bij het grafmonument van de familie Van Lokhorst in de Domkerk. Momenteel is het in het bezit van het Centraal Museum.

Museum Sonnenborgh

(Openingstijden di t/m vr 11.00 – 17.00 uur en zon- en feestdagen 13.00 tot 17.00.)

5 Zonnenburg is een van de vier bastions die op last van keizer Karel V omstreeks het midden van de zestiende eeuw zijn gebouwd. Tijdens bouwhistorisch onderzoek in 2000 bleek dat het verdedigingswerk nog grotendeels in originele staat verkeert. Daarmee is het misschien wel het enige bastion uit de tijd van Karel V dat nog min of meer intact is. Sinds enkele jaren is Museum Sonnenborgh in het bastion gehuisvest, met tentoonstellingen over de geschiedenis van het bijzondere gebouw en over de sterrenwacht die daar in het midden van de negentiende eeuw gevestigd werd.

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Als u niet naar het bastion gaat, slaat u vanaf de Nieuwegracht rechtsaf de Agnietenstraat in. Na ongeveer 100 meter ziet u aan uw linkerhand het Centraal Museum. (Wanneer Museum Catharijneconvent is gesloten, vervolgt u de Lange Nieuwstraat verder naar het zuiden. Aan het einde rechtsaf de Agnietenstraat in. Even verderop vindt u dan aan uw linkerhand het Centraal Museum.)

Centraal Museum

(Openingstijden di t/m zo 11.00 – 17.00 uur.)

6 Het Centraal Museum vestigde zich in 1921 in het zestiende-eeuwse Agnietenklooster aan het Nicolai-kerkhof. In de twintigste eeuw is er een neogotisch deel toegevoegd. Naast stadsgeschiedenis, moderne en toegepaste kunst bezit het Centraal Museum een grote collectie Utrechtse meesterwerken met topstukken van de zestiende-eeuwse schilder Jan van Scorel, die een vriend en tijdgenoot van Adrianus VI was.

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Vanaf het Centraal Museum vervolgt u de Agnietenstraat. Ga vervolgens rechtdoor de Nicolaasstraat in. Aan het eind rechtsaf de Twijnstraat op, die na ongeveer 50 meter overgaat in de Oudegracht. Na ongeveer 50 meter linksaf de Geertebrug op.

Feest op de Geertebrug

7 Toen in Utrecht het nieuws doordrong dat Adriaan tot paus was verkozen, werd er uitbundig feest gevierd. Op de bruggen in de stad werden grote vreugdevuren ontstoken. En de makers van de mooiste vuren werden door het stadsbestuur beloond met bier. Uiteindelijk zou de Bakkerbrug de hoogste prijs in de wacht slepen, maar de vreugdevuren op vier andere bruggen, waaronder de

Het is goed mogelijk dat de jonge Adriaan, die woonde aan de Oudegracht, naar de Geertekerk ging. De Geertekerk was in de vijftiende eeuw een van de vier parochiekerken in de stad. Aan te nemen valt dat hij, samen met Herman van Lokhorst, ook op de Geerteschool zat. Tekening van A. Rademaker uit 1724.

De Oudegracht in 1759. Links – onder het pijltje – staat het geboortehuis van Adriaan van Utrecht. Tekening J. Versteegh.

Geertebrug, kregen een eervolle vermelding. En om dat te benadrukken werd er door het stadsbestuur bij deze vier bruggen ‘elck noch een vat byer’ afgeleverd.

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Ga over de Geertebrug rechtdoor de Geertestraat in. Aan het einde rechts. Aan uw linkerhand ziet u de Geertekerk.

School en kerk

8 Van veel geestelijken uit de Utrechtse kapittels is niet bekend waar zij als kind op school zaten. Een uitzondering daarop is Herman van Lokhorst die naar de Latijnse school bij de Geertekerk ging. Vermoed wordt dat ook Adriaan, die dichtbij het ouderlijk huis van Herman woonde, naar de Geerteschool ging. Herman en Adriaan, die ook samen naar de stadsschool van Zwolle zouden gaan, bleven hun leven lang vrienden. Van Adriaan is niet bekend waar hij gedoopt werd en waar hij als kind ter kerke ging. Aan te nemen is dat het de Geertekerk was, die in de vijftiende eeuw een van de vier parochiekerken in Utrecht was en in de buurt stond van Adriaans geboortehuis.

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Sla vanaf de Geertekerk de Springweg in. Na ongeveer 50 meter rechtsaf de Lange Smeestraat in. Op de Oudegracht linksaf aan de linkerzijde van de gracht. Na ongeveer 30 meter komt u bij de Brandsteeg.

Adriaans ouderlijk huis

9 Op de hoek van de Oudegracht en de Brandsteeg werd op 2 maart 1459 Adriaan Florisz. geboren. Vader Floris Boeiensz. behoorde tot een gegoede familie van timmerlieden en aannemers. Van zijn moeder is alleen bekend dat zij Geertruid heette. Het huis dat hier ten tijde van Adriaans geboorte stond, is aan het begin van de twintigste eeuw gesloopt, waarna er de Paus Adriaanschool voor meisjes werd gebouwd. Adriaan zal als jongen veel te vinden zijn geweest op en rond de Oudegracht, waar het in die tijd een drukte van belang was. Utrecht had zich in de late middeleeuwen ontwikkeld tot een levendige marktstad, waarbij de vele boogbruggen als marktplaats werden gebruikt.

Om voldoende ruimte te hebben voor de te verkopen producten, waren de bruggen extra breed gebouwd. Veel van de bruggen ontleen hun naam aan de producten die er te koop waren, zoals de Bezembrug, de Broodbrug en de Huidenbrug. Ook de vlakbij het ouderlijk huis gelegen Smebrug werd als marktbrug gebruikt, vandaar ook zijn uitzonderlijke breedte. Aan de Oudegracht zelf was in de tijd dat Adriaan hier opgroeide aan beide zijden de graanmarkt te vinden. Als kind zal hij vaak de zakken-dragers en korendragers aan het werk hebben gezien die de grote, zware zakken graan de kelders en de pakhuizen in sjouwden. Ook zal hij naar de schippers hebben gekeken die met precisie hun schuiten tussen de afgemeerde graanscheepen door moesten zien te manoeuvreren.

In het geboortehuis werd in de achttiende eeuw een 'Pausenkamer' ingericht met schilderijen die het leven van Adriaan verbeeldden. De schilderijen hangen tegenwoordig in Paushuizen.

Adrianus VI en Erasmus

De humanist Desiderius Erasmus was rond de tijd dat Adrianus tot paus werd verkozen onder meer bekend door zijn tekstuittgaven van schrijvers uit de vroege geschiedenis van het christendom. Zijn editie van het Griekse Nieuwe Testament had echter grote opschudding veroorzaakt onder veel theologen. Erasmus had daarop bescherming gezocht en gekregen bij paus Leo X, maar toen deze overleed laaiden de intriges weer op. Nu probeerde hij steun te krijgen van Adrianus VI, de nieuwe paus waarvan hij veel verwachtte. Erasmus en Adriaan kenden elkaar uit Leuven, waar Adriaan ervoor gezorgd had dat hem een hoogleraarschap in Leuven werd aangeboden, maar Erasmus ging daar niet op in. Wel volgde hij in 1502 enkele colleges bij Adriaan.

Ten tijde van Adriaans pausschap lagen de zaken anders en hadden de twee elkaar hard nodig. Nog steeds zocht Erasmus bescherming van de paus, terwijl Adrianus wilde dat Erasmus zich in de strijd met Luther zou mengen door een krachtig stuk tegen diens stellingen te schrijven. Erasmus ging daar niet op in en kwam ook niet naar Rome, zoals Adrianus gewild had. Wel waarschuwde hij de paus niet te hard tegen de lutheranen op te treden. Het zou de terugkeer van voormalige lutheranen alleen maar bemoeilijken. Maar inmiddels was de kloof tussen de protestanten en de katholieke kerk al zo groot dat een gematigde houding niet meer realistisch was. Hoewel Erasmus wel een aantal grieven van Luther begreep en onderschreef, keurde hij zijn leer en soms drieste handelswijze af. Maar hij was ook niet bereid duidelijk voor het katholieke kamp te kiezen. En zo draaiden Adrianus VI en Erasmus een om elkaar heen. Ze wilden wel en ze wilden niet. Dat spel komt prachtig naar voren in de zes brieven die Adrianus VI en Erasmus aan elkaar stuurden tussen augustus 1522 en maart 1523.

Desiderius Erasmus. Schilderij van Hans Holbein uit 1523.

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Ga de Brandsteeg in. Na 20 meter rechtsaf. Volg het voetpad. U loopt nu over het voormalige terrein van het dertiende-eeuwse Regulierenklooster. Het witgepleisterde huis aan uw rechterzijde is nog een overblijfsel van het klooster. Daar waren onder meer de slaapzaal en de eetzaal gevestigd. Na ongeveer 40 meter slaat u linksaf. Ga onder de poort door naar de Springweg. Ook de gebouwen waar de poort een onderdeel van is, behoorden tot het klooster. Hier waren onder meer de ziekenzaal en de werkplaatsen te vinden. Sla rechtsaf de Springweg op. Na ongeveer 80 meter ziet u aan uw linkerhand het kloostergebouw van de Ridderlijke Duitse Orde, waar nu Grand Hotel Karel V is gevestigd.

Leermeester van Karel V

10 Zes jaar nadat Karel V op 24 februari 1500 in Gent werd geboren, overleed zijn vader Filips de Schone. Zijn moeder Johanna van Aragon, die de bijnaam De Waanzinnige kreeg, was niet in staat haar kinderen op te voeden. Karel groeide dan ook op aan het hof van zijn tante Margaretha van Oostenrijk in Mechelen. Een jaar na het overlijden van zijn vader wees keizer Maximiliaan, de grootvader van Karel, Adriaan aan als een van de leermeesters van zijn kleinzoon. Hoewel Adriaan nog tot 1515 hoogleraar in Leuven bleef, werd hij vanaf 1509 volledig in beslag genomen door het hofleven. Al snel stond hij daar in hoog aanzien en vanaf 1512 mocht hij zich ook raadsheer van Karel noemen. Adriaan genoot zoveel vertrouwen, dat hij in 1515 naar Spanje werd gestuurd om daar de troonopvolging van Karel veilig te stellen. Toen Adriaan in 1522 paus werd, koos hij echter niet vanzelfsprekend de zijde van Karel V. Adrianus VI ergerde zich aan de continue strijd tussen zijn voormalige pupil Karel en Frans I, de koning van Frankrijk. De paus deed zijn uiterste best de twee vorsten bij elkaar te brengen, zodat zij samen tegen de oprukkende Turken konden strijden. Na de val van Rhodos op 21 december 1522 werd een samenwerking van de christelijke vorsten alleen maar nijpender. Toen de oorlogszuchtige plannen van Frans I al te duidelijk werden, zag Adrianus geen andere uitweg dan een verbond aan te gaan met Karel V en Hendrik VIII van Engeland tegen Frankrijk. Maar de teleurstelling daarover eiste een zware tol. Kort na de afkondiging van het verbond op 5 augustus 1523 moest Adriaan het bed houden. Enkele weken later, op 14 september 1523, overleed hij.

Karel V, die in 1519 keizer was geworden, nam in 1528 de wereldlijke macht over in Utrecht, waarbij de onderhandelingen in Rome werden gevoerd door Adrianus' vroegere vertrouweling Willem van Enkenvoirt. Tijdens een bezoek aan Utrecht in 1546 verbleef de nieuwe machthebber in het kloostergebouw van de Ridderlijke

^ Keizer Karel V nam in 1528 de wereldlijke macht in Utrecht over. Kort daarop liet hij de wapens die de stad ter ere van paus Adrianus VI, de vroegere leraar van Karel, had aangebracht, vervangen door die van hemzelf. In 1546 was Karel V te gast in het kloostergebouw van de Ridderlijke Duitse Orde.

√ Sinds 1511 was Adriaan ook kanunnik van Sint-Marie. Pieter Saenredam tekende in 1636 het koor en transept van de elfde-eeuwse Mariakerk vanuit het noordoosten.

Duitse Orde. De naam van het huidige vijf sterren hotel verwijst naar dit voorname bezoek.

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Vervolg de Springweg. Na ongeveer 70 meter komt u op de Mariaplaats. Steek deze schuin links over naar de hoge blauwe hekken. Daar komt u bij de pandhof (kloostergang) van de elfde-eeuwse Mariakerk.

Kanunnik van Sint-Marie

11 Hoewel Adriaan al vanaf jonge leeftijd niet meer in Utrecht woonde, had hij daar wel enkele kerkelijke ambten, die hem in een deel van zijn inkomsten voorzagen. Zo was hij Domkanunnik (1505-1517 en 1520-1523), proost van Oudmunster (1514-1523) en kanunnik van Sint-Marie (1511-1523). En dat was niet slechts voor de sier, want met zijn uitgebreide netwerk kon Adriaan heel wat belangrijke zaken voor de Utrechtse kapittels regelen bij het Habsburgse hof. Ook bemiddelde hij regelmatig in conflicten voor zowel de kapittels als voor het stadsbestuur.

Vijf jaar na Adriaans overlijden werd Jan van Scorel in 1528 eveneens kanunnik van Sint-Marie. Hij heeft in verschillende huizen op het terrein van de immuniteit gewoond, waaronder het tegenwoordige Achter Clarenburg 2. In zijn Utrechtse schilderwerkplaats zou hij veel van zijn beroemde werken maken, waar de invloeden van de

Italiaanse renaissance duidelijk in terug zijn te zien. Zoals gezegd, had hij dat te danken aan Adrianus VI die hem in 1522 als beheerder van de Vaticaanse oudheden in Rome had benoemd. Jan van Scorel overleed in 1562, waarna in de westgalerij van de Mariakerk een grafmonument voor hem werd opgericht. Het monument, dat overigens door Jan van Scorel zelf was ontworpen, werd in 1712 verwijderd. In de negentiende eeuw werd de Mariakerk gesloopt. Van de kerk is alleen nog een deel van de twaalfde-eeuwse pandhof over.

Vervolg Paus Adrianus VI route:

Ga terug naar de Mariaplaats en sla de Zadelstraat in, in de richting van de Domtoren. Na ongeveer 50 meter linksaf de Donkerstraat in. Dan de eerste straat rechts, naar de Buurkerk.

Feestbrood voor de armen: de Buurkerk

12 Niet alleen het kapittel van Oudmunster vierde feest toen Adriaan tot paus werd gekozen. Ook het stadsbestuur gaf een receptie en organiseerde feesten met vreugdevuren en muziek. Zo deelde het, onder meer in de Buurkerk, 3000 broden uit aan de armen. Om zijn trots te tonen, liet het stadsbestuur het wapen van Adriaan aanbrengen in de Buurkerk en bij de vier

De intocht van Adrianus VI in Rome op 28 augustus 1522, zoals afgebeeld op zijn grafmonument in de Santa Maria dell'Anima.

Gedenkpenning uit 1522 met paus Adrianus VI en links zijn eigen wapen en rechts het wapen van de stad Utrecht.

poorten van de stad. Toen Karel V in 1528 de macht in de stad overnam, verving hij de wapens van zijn vroegere leermeester door die van hemzelf.

De Utrechtse bevolking was eveneens in een uitgelaten stemming. Het stadsbestuur moest zelfs 53 'gezellen' inhuren om het nachtelijke feestgedruis in goede banen te leiden. Enkele avonden lang speelden stadsmuzikanten op de Stadhuisbrug ter ere en triomf van Adrianus VI. Ter ere van de verkiezing van Adriaan werd er ook een grote processie gehouden, die langs de binnenzijde van de stadsmuur voerde. Daarbij mocht 'elck goet borger' ter 'eeren Goids ende allen Heyligen Reliquiën' met brandende toortsen voor in de processie lopen. Naast de relieken werd er ook een afbeelding van Adriaan megedragen.

In Rome was men helemaal niet zo enthousiast over deze 'barbaar' uit het noorden, die niet alleen sterk wilde bezuinigen maar ook de kerk grondig wilde hervormen. Zo mochten de kardinalen ineens geen baard meer dragen. Dat was weliswaar al veel langer verboden voor geestelijken, maar het was wel de mode van de dag. De soberheid van Adrianus VI stond in schril contrast met de uitbundigheid van de kunstminnende en van grote feesten houdende Leo X. Er werd zelfs gefluisterd dat de barbaarse paus in zijn paleis kabeljauw at en bier dronk, dat zo'n beetje het goedkoopste was dat er te krijgen was. In het vijandige Rome, waar Adriaan ook nog met grote wereldlijke problemen had te maken, zal de Utrechtse paus zich erg ongelukkig en eenzaam hebben gevoeld. Het opschrift op het eerste grafmonument voor

Adrianus in de Sint-Pieter vermeldt dan ook 'dat hij niets ongelukkiger ter wereld beschouwde dan te moeten regeren'. En hoe graag hij ook wilde; zijn droom om als proost van Oudmunster zijn laatste dagen in zijn mooie huis in Utrecht te slijten, zou nooit verwezenlijkt worden. En terwijl Adrianus VI werd begraven in de Sint-Pieter vierde men in Rome feest in de hoop dat de gouden tijden van Leo X weer zouden terugkeren. Maar in Utrecht zullen de kanunniken en de stedelingen in diepe rouw zijn geweest. Niet alleen zat er geen Utrechter meer op de Heilige Stoel, maar met het heengaan van Adriaan verloren zij de invloedrijkste figuur die Utrecht in die tijd had. Wellicht drukt het opschrift op het tweede grafmonument, dat in de Santa Maria dell'Anima, waarheen Adrianus' lichaam in 1533 werd overgebracht, mooi uit wat men in Utrecht en elders in de Lage Landen dacht: 'Ach wee, wat maakt het toch veel uit in welke tijd de deugd van zelfs de beste man valt!'

Vervolg Paus Adrianus VI route:
 Loop rechts langs de Buurkerk. Dan schuin rechtdoor. Via de Maartensbrug en de Servetstraat komt u weer op het Domplein.

Adriaan van Utrecht in jaartallen

- 1459**
Geboren op 2 maart aan de Oudegracht in Utrecht.
- 14??-1476**
Latijnse school in Utrecht en stadsschool in Zwolle.
- 1476**
1 juni ingeschreven aan de faculteit der 'Artes' aan de universiteit van Leuven.
- 1478 -1490**
Studie theologie en docent aan de faculteit der 'Artes' in Leuven. Op 30 januari 1490 kanunnik Sint-Pieter te Leuven.
- 1491**
18 juni promotie tot doctor. Adriaan wordt geleidelijk de leidende theoloog in Leuven. Hij verwerft verscheidene ambten, zoals pastoor van het Groot Begijnhof in Leuven en pastoor van Goedereede.
- 1493**
Voor het eerst rector aan de universiteit van Leuven. (De tweede keer is hij rector van 1500-1501)
- 1497**
Deken van de Sint-Pieter in Leuven en vicekanselier van de universiteit.
- 1502**
Desiderius Erasmus komt naar Leuven en woont enkele colleges van Adriaan bij.
- 1505**
Kanunnik van het Domkapittel in Utrecht.
- 1506**
Raadsheer van Margaretha van Oostenrijk.
- 1507**
Opvoeder van Karel V.
- 1509**
Adriaan wordt vanaf nu volledig in beslag genomen door het Hof.
- 1511**
Kanunnik van Sint-Marie te Utrecht.
- 1512**
Raadsheer van Karel V.

- 1514**
Proost van Oudmunster in Utrecht.
- 1515**
Gaat naar Spanje om Karels aanspraken op de troon te verzekeren.
- 1516**
Na dood Spaanse koning Ferdinand II op 23 januari neemt Adriaan samen met kardinaal Ximenes de Cisneros de belangen van Karel waar. Karel roept zichzelf op 13 maart 1516 uit tot koning van Spanje. Op 18 augustus wordt Adriaan benoemd tot bisschop van Tortosa.
- 1517**
Bouw van (het latere) Paushuize in Utrecht. Op 1 juli wordt Adriaan benoemd tot kardinaal.
- 1520**
Karel V vertrekt na drie jaar in Spanje te zijn geweest. Adriaan blijft achter als regent.
- 1522**
Na elf stemrondes wordt Adriaan op 9 januari tot paus gekozen. Op 8 maart aanvaardt hij de keuze en kiest voor zijn eigen naam Adrianus VI. Na maandenlange voorbereidingen komt hij op 29 augustus in Rome aan en wordt op 31 augustus gekroond in de Sint-Pieter. Adrianus streeft naar verzoening tussen de christelijke vorsten om gezamenlijk te kunnen strijden tegen de Turken, maar dit lukt niet. In een poging om Maarten Luther de wind uit de zeilen te halen, geeft Adrianus op de Rijksdag van Neurenberg toe dat de kerk fouten heeft gemaakt en dat er misstanden zijn in de Romeinse curie. Het werkt averechts: de katholieken zien het als verraad van de paus en de lutheranen zien hun eigen gelijk door de paus bevestigd
- 1523**
Op 5 augustus gaat Adrianus uiteindelijk een verbond aan met Karel V en Hendrik VIII tegen Frankrijk. Kort daarop wordt hij ziek. Hij overlijdt op 14 september 1523. Aanvankelijk wordt hij begraven in de Sint-Pieter maar in 1533 wordt hij door toedoen van Willem van Enckenvoirt overgebracht naar een praalgraf in de Santa Maria dell'Anima in Rome

Literatuur

Als u meer over paus Adriaan VI wilt lezen:

Bosch, L.E., *Iets over paus Adrianus VI. De afkomst en eene korte levensschets van dien Utrechtenaar*, Utrecht 1835

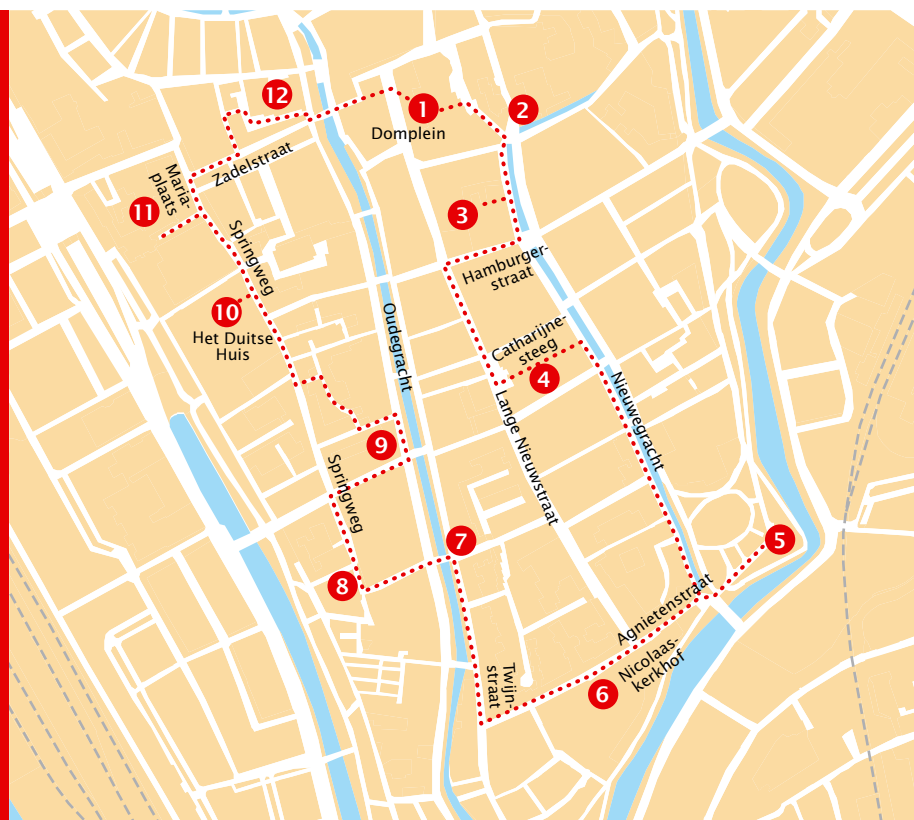
Bijloos, H., *Adrianus VI, de Nederlandse paus*, Haarlem, 1980

Hoven van Genderen, Bram van den, *De Heren van de kerk*, Zutphen 1997

Hoven van Genderen, Bram van den, *'Adriaan van Utrecht'* in: *Utrechtse biografieën* 3 p. 11-16

Houtzager, M.E., 'Bijdrage tot de geschiedenis van het geboortehuis van paus Adriaan VI te Utrecht' in: *Jaarboekje Oud-Utrecht* 1960 p. 55-90

Verweij, Michiel, *Pas de deux in stilte. De briefwisseling tussen Desiderius Erasmus en Paus Adrianus VI (1522 – 1523)*, Rotterdam 2002

Routekaart

- 1 Domplein
- 2 Paushuize
- 3 Het Utrechts Archief
- 4 Museum Catharijneconvent
- 5 Museum Sonnenborgh
- 6 Centraal Museum
- 7 Geertebrug
- 8 Geertekerkerk
- 9 Geboortehuis Adriaan
- 10 Duitse Huis
- 11 Mariakerk
- 12 Buurkerk

Lengte wandeling: 3,2 km

Colofon

Uitgave

Gemeente Utrecht,
StadsOntwikkeling, Stedenbouw en Monumenten
in samenwerking met Stads promotie

Tekst

StadsOntwikkeling
René de Kam

Illustratieverantwoording

b p k Photo Agency, Berlijn: p. 12.
b p k Photo Agency, Berlijn/Lutz Braun: p. 7 onder.
b p k Photo Agency, Berlijn/Museumslandschaft Hessen,
Kassel: p. 2.
Centraal Museum, Utrecht: omslag voorzijde, p. 3, 5, 8.
Daan Claessen, Cultuurhistorie gemeente Utrecht: p. 4.
Hein Hundertmark, Cultuurhistorie gemeente Utrecht:
p. 7 boven.
Het Utrechts Archief: p. 6, 7 boven, 9 rechts, 10, 11, 13,
14 inzet.
Maarten van Deventer, Cultuurhistorie gemeente Utrecht:
p. 14 boven.

Vormgeving

Grif | grafisch ontwerp, Utrecht

Drukwerk

De Groot Drukkerij bv, Goudriaan

Datum

Juni 2009

Meer informatie

Telefoon 030 - 286 3990
E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl
www.utrecht.nl

Afbeelding omslag voorzijde:

Paus Adrianus VI. Zeventiende-eeuwse kopie naar een schilderij
van Jan van Scorel.